

Bogdan Osolnik
**O GRADITVI
LASTNE
DRŽAVNOSTI
KOT TEMELJU
SLOVENSKE
NACIONALNE
IDENTITETE**

415-421

BOGDAN OSOLNIK
GREGORČIČEVA 9
SI-1000 LJUBLJANA

K razpravi me je spodbudila temeljna študija dr. Vojana Rusa: Slovenska identiteta in filozofska antropologija. V njej avtor poudarja vlogo novih subjektivnih oblikovalcev narodov/nacij in pomen raziskovanja njihove vloge. Med drugim ugotavlja, da so največji prispevek slovenskemu narodu- in zgodovinskemu progresu njegove identitete –dala vsenarodna gibanja, med njimi zlasti osvobodilno gibanje v drugi svetovni vojni, pod vodstvom Osvobodilne fronte, ki je prineslo v zgodovino slovenskega naroda njegovo odločilno preobrazbo iz tisočletnega mednarodnega objekta v dejavni subjekt, zlasti s formiranjem lastne države v toku vojne. To dejstvo je – žal – dandanes predmet politične revizije zgodovine s strani nasprotnikov narodno osvobodilnega gibanja, ki se ne ozirajo na znanstveno preverljiva dejstva o temeljih slovenske državnosti, postavljenih že v času protifašističnega boja za osvoboditev slovenskega naroda. Zato želim v tem prispevku opozoriti na nekatere osnovne dogodke v procesu graditve slovenske državnosti med drugo svetovno vojno.

Za razliko od večine drugih okupiranih evropskih narodov, ki jim je zgodovina že v prejšnjih stoletjih omogočila, da so si zgradili lastno državo in v njej utrdili svojo nacionalno identiteto, Slovenci tega nismo dosegli niti v obdobju miru po koncu prve svetovne vojne in razpadu gospostva Avstro-Ogrske monarhije. V novi skupni državi, Kraljevini Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki je nastala po Saint-Germainski mirovni pogodbi smo Slovenci uradno veljali za pleme enovitega jugoslovanskega naroda, kar se je odražalo tudi v administrativni ureditvi države. V njej je Slovenija imela status ene od devetih banovin, po imenu “Dravska banovina” in ji tako niti po nazivu ni bil priznan etnični značaj skupnosti slovenskega naroda.

Malo pred začetkom druge svetovne vojne so Hrvati dosegli sporazum s kraljevsko vlado o priznanju velike Banovine Hrvatske, ki je dobila nekakšen avtonomni status v državi s tem, da je njen ban bil odgovoren le kralju in hrvaškemu Saboru. Slovenska ljudska stranka,

ki je bila sicer del vladajoče Radikalne zajednice (JRZ)niti v tem obdobju ni uspela doseči kakršnegakoli izboljšanja položaja Slovenije. Zato je bilo v vojnem stanju težko pričakovati večjega razumevanja od vlade v izgnanstvu, ki je bila odtrgana od dogajanja v domovini in v kateri so v prvem obdobju bili na čelu predstavniki velikosrbske politike.

Nastanek velike svetovne protifašistične koalicije, po Hitlerjevem napadu na Sovjetsko zvezo in vstopu ZDA v vojno v letu 1941, je prinesel podjarmljenim narodom Evrope novo upanje o povojni ureditvi sveta. K temu je prispevala t.i. Atlantska listina, ki sta jo sredi avgusta, podpisala predsednika Velike Britanije in ZDA, o načelih politike svojih držav v boju proti državam fašističnega trojnega pakta. V tem programskem dokumentu je bilo še posebno pomembno priznanje pravice vsem narodom, da si sami izberejo obliko vladavine in

da živijo v svobodi. Kmalu sta se listini pridružili tudi Sovjetska zveza in Kitajska ter še več drugih držav, med njimi tudi vlada Kraljevine Jugoslavije v izgnanstvu. S tem podpisom se je vlada obvezala, da bo spoštovala načela skupne Deklaracije združenih narodov, ki je med drugim zahtevala od držav udeleženk, da maksimalno podprejo boj proti silam trojnega pakta in da se vzdržijo delovanja proti katerikoli od držav udeleženih v zavezništvu.

Samo tri tedne po razglasitvi atlantske listine, 16. septembra 1941 je Vrhovni plenum OF sprejel sklep, da se razglašča za Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO), ki “ v času osvobodilne borbe edini predstavlja, zastopa, organizira in vodi slovenski narod na vsem njegovem ozemlju”. Temu sklepu so dodali pojasnilo, da je “vsako organiziranje izven okvira OF v času tujčeve okupacije škodljivo borbi za narodno svobodo.” To pojasnilo, iztrgano iz celote takratnega dogajanja, danes nekateri ocenjevalci preteklosti, zlasti nasprotniki OF, tolmačijo kot prepoved kakršnegakoli odpora izven okvirov OF ali celo kot bojno napoved Slovincem, ki drugače mislijo.

V resnici pa je to opozorilo le upoštevalo stvarno nevarnost političnega razkola med Slovenci. Le-ta je prihajala, bodisi s strani domače reakcionarne, liberalne in katoliške elite, ki se je ustrašila množične podpore osvobodilnemu gibanju, bodisi s strani okupatorjev, zainteresiranih za razdor med Slovenci. Razvoj dogodkov je kmalu potrdil upravičenost tega opozorila, ko je pod plaščem protikomunizma prišlo do oboroženega sodelovanja slovenske reakcije z okupatorjem.

Ustanovitev SNOO, kot vodilnega predstavništva uporne Slovenije je bila vsekakor že pomembno državotvorno dejanje. Razglasila je dejstvo, da se veliki protifašistični koaliciji pridružuje tudi slovenski narod z organizacijo lastnega aktivnega odpora proti tujim zavojevalcem, ki ga vodi Osvobodilna fronta ob široki podpori prebivalstva. Vodstvo OF je tako hotelo preprečiti, da bi se ponovila izkušnja iz let po prvi svetovni vojni, ko zaradi zamudništva njenih voditeljev, Slovenci nismo bili priznani za narod, ki si je zaslužil osvoboditev oziroma samostojnost izven Avstroogrske.

Pred koncem leta 1941 je Vrhovni plenum OF dodal sedmim temeljnim točkam programa Osvobodilne fronte še dve novi, ki bistveno dopolnjujeta njen nacionalni program. Osmo točka je izrecno poudarila: “V skladu s slovesnimi izjavami Churchilla, Roosevelta in Stalina bo po svoji narodni osvoboditvi o notranji ureditvi in o svojih zunanjih odnosih odločal slovenski narod sam. OF bo to elementarno pravico slovenskega naroda uveljavljala in branila z vsemi sredstvi.” Naslednja, deveta točka, je ugotavljala, da na slovenskem ozemlju iz slovenskih narodnoosvobodilnih čet raste slovenska narodna vojska. To je pomenilo napoved, da bo prav lastna slovenska vojska postala odločilni dejavnik v procesu uveljavljanja slovenske samoodločbe.

V nadaljnjem razvoju osvobodilnega gibanja v Sloveniji se je vse močnejše čutila potreba po jasni opredelitvi odnosa Slovencev do skupne države, Jugoslavije. Dne 26. novembra 1942 je bilo v Bihaću, takratnem središču obširnega osvobojenega ozemlja, prvo zasedanje Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije, na katerem so sodelovali predstavniki vseh narodov te države, ki sta jih na sestanek povabila Vrhovno poveljstvo narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije ali Centralni komitee KPJ. Slovenskih ni bilo zraven, ker je zaradi ofenzive obvestilo o sklicu prišlo prepozno. IO OF je naknadno sam imenoval slovenske predstavnike v Avnoju in izdal posebno obvestilo, v katerem je poudaril, da bo v novo Jugoslavijo slovenski narod vstopil drugače, kakor leta 1918 v Kraljevino SHS. Zapisali so: "V novo Jugoslavijo bo zato svobodna in združena Slovenija, od Trsta do Špilja, od Kolpe do Celovca, stopila z vsemi tistimi pravicami, ki ji bodo omogočile, da bo na njenih tleh gospodaril edino slovenski narod sam".

Zgodovinski korak k uresničenju tega cilja in največje državotvorno dejanje slovenskega naroda med drugo svetovno vojno je pomenilo zasedanje Zbora odposlancev slovenskega naroda v Kočevju, v prvih dneh oktobra leta 1943. Po padcu Mussolinijeve fašistične diktature in kapitulaciji Italije, 8. septembra ter razorožitvi italijanske vojske, je nastalo na dotedanjem italijanskem zasedbenem ozemlju v južni Sloveniji svobodno ozemlje, ki ga nacistična Nemčija zaradi težav na drugih bojiščih in odpora partizanske vojske, ni uspela zasesti. Po vstaji in osvoboditvi primorskega ljudstva, ki je četrto stoletja trpelo pod italijansko fašistično tiranijo, je svobodno ozemlje segalo od Kolpe do Soče in zajemalo skoraj polovico Slovenije. Vodstvo OF je v nastalih razmerah spoznalo trenutek, da po demokratični poti izvede uzakonitev slovenske državnosti in oblikovanje novih organov oblasti. Izvršni odbor OF je pohitel z razpisom volitev in drugimi pripravami na zasedanje Zbora odposlancev slovenskega naroda.

Znano je, da je zasedanje potekalo od 1. do 3. oktobra v Kočevju in da je na njem sodelovalo 572 odposlancev izvoljenih na osvobojenem ozemlju ali delegiranih iz odborov OF v krajih pod nadzorom nemških nacističnih okupatorjev. Ohranjen je seznam udeležencev in stenogram o poteku zasedanja. Zbor je po svoji sestavi pomenil zelo pestro, iz vseh slojev ljudstva in iz vseh predelov Slovenije izbrano narodno skupščino, ki je tako izpolnjevala pogoje, da predstavlja slovenski narod v težavnem boju za osvoboditev.

V obravnavi pomena zasedanja in sklepov Zbora odposlancev v Kočevju se v javnosti, pa tudi med zgodovinarji, pogosto izraža dvom v legitimnost tega Zbora, češ da je na njem bila zastopana le ena stran takratne opredelitve Slovencev. Takšno gledanje ne upošteva stvarnosti takratnega vojnega časa. Sredi totalne vojne, ob tako ostri razdelitvi na sile fašistične osi in sile združenih narodov protifašistične koalicije, so se mogle uveljavljati kot

predstavnice svobodoljubnih narodov in nosilke prihodnosti izključno tiste sile, ki so prispevale k zmagi nad fašizmom. Predstavniki slovenskih tradicionalnih političnih strank, ki so se podale v oboroženo sodelovanje s tujim okupatorjem, so se sami izključili iz odločanja o najpomembnejšem vprašanju: boju proti nacizmu. Vojna še ni bila končana. Voditelji velike protifašistične koalicije so še na konferenci v Jalti, v prvi polovici februarja 1945. leta, ko so razpravljali o položaju v Jugoslaviji in predlagali razširitev njene predvojne skupščine s politiki izven Avnoja, dosledno postavljali kot pogoj, da ti ljudje niso kompromitirani zaradi sodelovanja z okupatorjem. Tega niso pojmovali kot omejevanje demokracije. Sodelovanje s silami fašizma in nacizma – kakorkoli že se je opravičevalo - je bilo takrat v svobodoljubnem svetu povsod obravnavano kot zavrženo dejanje.

Nerazumevanje pomena Zbora v Kočevju se izraža tudi v ocenah nekaterih zgodovinarjev, da je bil Zbor samo manifestativnega značaja in da ni sprejel pomembnejših, zgodovinskih sklepov. Vendar je njegov pomen potrebno ocenjevati ne samo po številu formalno sprejetih sklepov, temveč kot celoto, kot izjemni dogodek sredi vojne, na katerem je široko predstavništvo slovenskega naroda obravnavalo najusodnejša vprašanja osvobodilnega boja in slovenske prihodnosti.

Jesen leta 1943 ni bilo več dvoma, da bosta fašizem in nacizem končno poražena, pričakovati pa je bilo treba, da se bo Hitlerjev vojaški in policijski stroj prav na slovenskem ozemlju, zaradi njegovega geostrateškega pomena, zagrizeno boril do konca. V tej luči je potrebno ovrednotiti pomen dveh osrednjih sklepov Zbora: o predstavnstvu in vodstvu slovenske narodnoosvobodilne borbe in začasnih organih ljudske oblasti slovenskega naroda v vojnem obdobju, ter o splošni mobilizaciji vseh ljudskih sil in vseh gmotnih sredstev slovenskega naroda. Osvobodilni fronti slovenskega naroda je bila izražena zaupnica za opravljeno delo pri organiziranju in vodenju slovenskega odpora, njenemu Izvršnemu odboru pa dano pooblastilo, da v dotedanji sestavi vodi narodnoosvobodilno gibanje do konca vojne. Plenum OF, v katerega so na Zboru izvolili 120 članov je prevzel vlogo vrhovnega predstavništva slovenskega naroda. Kot Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO) je nadaljeval poslanstvo ožjega telesa, ki je bilo imenovano že jeseni leta 1941. Izvršni odbor OF je postal tudi predsedstvo SNOO, oziroma izvršni organ tega prvega izvoljenega slovenskega parlamenta.

Z uzakonitvijo teh teles so bili dejansko postavljeni pravni temelji slovenske državnosti. Zbor je v imenu pravice do samoodločbe potrdil vstop v Protifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije, AVNOJ, v prepričanju, da se s tem izreka “za novo, demokratično, na narodni enakopravnosti zgrajeno Jugoslavijo” Izvolil je tudi svoje 40 člansko odposlanstvo v Avnoj, ki naj bi

se s predstavniki drugih južno slovanskih narodov sporazumelo o prihodnji ureditvi skupne države.

V proglasu Zbora odposlancev je tudi izjava, da je "Osvobodilna fronta storila zgodovinski korak, ko je s slovesnim aktom pripojila Slovensko Primorje matični zemlji". Sklep o priključitvi Slovenskega Primorja in Istre k svobodni in združeni Sloveniji je na osnovi enakega predhodnega sklepa Narodnoosvobodilnega sveta za Primorsko Slovenijo, sprejel Vrhovni plenum OF 16. septembra 1943. Zbor odposlancev v Kočevju je sklep enodušno potrdil in ga na ta način uzakonil z avtoriteto najvišjega narodnega predstavništva. Ta slovesni akt po zasedanju ni bil objavljen v poročilu o sprejetih dokumentih, njegov obstoj pa so upoštevali na drugem zasedanju Avnoja, ko so s posebnim odlokom potrdili sklepe Kočevskega zbora in hrvaškega enakega organa, Zavnoha, o priključitvi k Sloveniji in Hrvaški tistih delov slovenskega in hrvaškega ozemlja, ki si jih je bila prisvojila Italija.

Objavo tega sklepa so takrat zadržali verjetno po posredovanju Edvarda Kardelja. To lahko sklepamo po pismu, v katerem je le-ta kritiziral Zavnoh zaradi podobne odločitve. Verjetno je Kardelj upošteval svarila iz Moskve, da se bodo vprašanja meja reševala po koncu vojne, morda pa se je bal, da bodo zaradi tega nastali problemi v odnosih z vodstvom ilegalne italijanske Komunistične stranke. Z njenimi ilegalnimi voditelji je namreč vzdrževal pomembne politične stike in jim posredoval tudi stališča iz Moskve, ki je imela – zaradi številčnosti italijanskega delavstva – poseben interes za dogajanje v Italiji.

Dejstvo, da je bila na Zboru v Kočevju potrjena priključitev Slovenskega Primorja k matični domovini je ugledni pravnik, udeleženec Zbora, Makso Šnuderl, teden dni kasneje, na prvem kongresu slovenskih pravnikov, na Suhorju v Beli krajini, označil kot uzakonitev enega najpomembnejših aktov Vrhovnega plenuma OF v vlogi Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora.

S Kočevskim zborom se je začel formalni proces državno pravnega konstituiranja notranje ureditve Jugoslavije. Sledila so mu podobna zasedanja predstavništev drugih narodov, kar je omogočilo sklic drugega zasedanja Avnoja v Jajcu, 29. novembra 1943, na katerem so bili uzakonjeni temelji nove Jugoslavije kot demokratične, federativne skupnosti enakopravnih narodov. Po vrnitvi slovenske delegacije iz Jajca je bilo njeno poročilo najpomembnejša točka dnevnega reda na prvi seji Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora (SNOO), slovenskega parlamenta, izvoljenega na Zboru v Kočevju. Na seji v Črnomlju, 19. in 20. februarja 1944 so sprejeli posebno Deklaracijo, s katero so potrdili delo slovenske delegacije na drugem zasedanju Avnoja, ob tem pa poudarili, da se je slovenski narod združil z narodi Srbije, Hrvaške, Makedonije, Črne gore ter Bosne in Hercegovine "svobodno, po lastni volji, na temelju pravice vsakega naroda do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve, pa

tudi združitve z drugimi narodi”. V besedilu Deklaracije je tudi ugotovitev, da nudijo zgodovinski sklepi Avnoja slovenskemu narodu vso pravico in možnost, imeti v okviru skupne države svojo nacionalno vlado. Na ta način je prvi slovenski parlament nedvoumno označil pravni status Slovenije ob njenem vstopu v federativno skupnost narodov Jugoslavije. Le-ta je kmalu nato doživel tudi mednarodno pravno potrditev.

Sredi junija, leta 1944 je prišlo na pobudo britanske vlade in premijerja Churchilla osebno do pogajanj med kraljevo Jugoslovansko vlado in Nacionalnim komitejem narodne osvoboditve ter do sporazuma, ki ga po obeh predsednikih pogosto označujejo kot “Sporazum Tito-Šubašič”. Sporazum je – med drugim – zagotavljal tudi priznanje vseh nacionalnih in demokratičnih pridobitev narodov Jugoslavije, izbojevanih v NOB, zlasti tistih, ki so bili utemeljeni na sklepih Avnoja in Nacionalnega komiteja Jugoslavije. Spomladi leta 1945, ko so na konferenci v Jalti voditelji protifašistične koalicije razpravljali o povojni ureditvi Evrope, so se zavzeli za čim hitrejšo uresničenje sporazuma Tito-Šubašič. To je pospešilo formiranje kraljevega namestništva in nove vlade v domovini pod predsedstvom maršala Josipa Broza –Tita, ki so jo kmalu priznale vlade ZDA in Velike Britanije ter druge članice OZN. Tako je nova, avnojska Jugoslavija postala mednarodno pravno priznani del povojne evropske in svetovne ureditve, Slovenija v njej pa federalna enota s statusom republike suverena naroda.

Sklepno dejanje oblikovanja slovenske državnosti v razmerah vojne je pomenila razglasitev Narodne vlade Slovenije dne 5.maja 1945 v Ajdovščini, na ozemlju, ki ga je osvobodil slovenski 9. Korpus. V vojni hudo preizkušeni Slovenci smo čez nekaj dni doživeli veličastni trenutek zmage nad fašizmom v prepričanju, da nam je končno uspelo uresničiti slovenski nacionalni program. Toda moralo je preteči še celih 45 let, da se je v novih mednarodnih razmerah ta program docela uresničil z osamosvojitvijo in mednarodnim priznanjem Republike Slovenije. Vendar je to dokončno zgodovinsko pridobitev olajšalo tudi dejstvo, da so bili že v osvobodilnem boju, po zaslugi Osvobodilne fronte, položeni temelji slovenske suverenosti in državnosti. To je posredno potrdila komisija Evropske Unije, t.i. Badinterjeva komisija pravnikov, s svojo ugotovitvijo, da je osamosvojitve Slovenije utemeljena, ker gre za razdružitve iz državne skupnosti, h kateri je Slovenija pristopila prostovoljno in s pravico do odcepitve ali združitve z drugimi narodi.

Slovenski narod je končno prerasel v nacijo, to je narod z lastno državo. S sprejemom te države v Evropsko Unijo je bila potrjena tudi istovetnost slovenskega naroda, ki se vidno izraža v dejstvu, da je slovenski jezik v vseh organih Unije postal eden izmed evropskih uradnih jezikov. Slovenski jezik pa je tudi ena od temeljnih komponent slovenske narodne identitete.

